

ὁ ἐπιστήμονας καὶ ὁ πολιτικός

δυνατότητες καὶ ὅρια
τῆς ἐπιστημονικῆς συμβουλῆς
στὴν πολιτικὴ

τοῦ

Πάρι Βαρβαροῦς

Διδάκτορα τῆς Φιλοσοφίας
τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου
Πτυχιούχου τῶν πολιτικῶν
καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν

Ἐδῶ καὶ ἄρκετά χρόνια, οἱ κυβερνήσεις τῶν κρατῶν καὶ οἱ διάφοροι κρατικοί, ἰδιωτικοί καὶ διεθνεῖς ὀργανισμοὶ προσπαθοῦν νὰ συνδυάσουν τὴν ἐπιστήμην μὲ τὴν πολιτικὴν, τοποθετώντας ἐπιστημονικοὺς συνεργάτες σὲ διάφορες εἰδικές ὑπηρεσίες, μὲ σκοπὸ νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ θέματα πρακτικῆς πολιτικῆς γιὰ νὰ βοηθήσουν ἔτσι στὴν ἐπίλυση τῶν πολὺπλοκων προβλημάτων τῆς σημερινῆς πολιτικῆς. Ἡ ἀνάγκη γιὰ μιὰ συνεργασία τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης ἀποτελεῖ γενικὴ ὁμολογία ὄχι μόνο τῶν ἐπιστημόνων ἀλλὰ καὶ τῶν πολιτικῶν.¹ Ὁ ἥ-ταν ὅμως σφάλμα νὰ ἰσχυριστεῖ κανεὶς ὅτι τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς συνεργασίας εἶναι πάντοτε ἱκανοποιητικά. Πολλές φορές συμβαίνει τὸ ἀντίθετο, δηλαδή ὅσο πῶς μεγάλη εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς ἐπιστήμης στὴν πολιτικὴν, τόσο πῶς ἀποκαρδιωτικά εἶναι τὰ ἀποτελέσματα· κι αὐτὸ γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει κανένας τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο νὰ ἐπιδρᾷ ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη στὴν πρακτικὴν πολιτικὴν.

Οἱ πολιτικοὶ τῆς κυβερνητικῆς κυρίως ἱεραρχίας ἀπασχολοῦν ὡς συμβούλους ἐπιστήμονες. Ὁ σκοπὸς² ὅμως τῆς ἐπιστημονικῆς συμβουλῆς στὴν πολιτικὴν, ὅπως θὰ δοῦμε, δὲν εἶναι ἡ λήψη πολιτικῶν ἀποφάσεων ἀλλὰ ἡ μεθοδικὴ καὶ συστηματικὴ ἀνάλυση τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, ἡ διαλεύκανση τῶν πολιτικῶν προβλημάτων σὲ ὅλες τὶς πτυχές τους καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν συνεπειῶν τῶν λαμβανομένων μέτρων καὶ γενικὰ τῶν ἐνέργειῶν.

Γεννιέται ὁμῶς τὸ ἐρώτημα: Πράγματι ὁ πολιτικὸς χρειάζεται τὴ συμβουλὴν τοῦ ἐπιστήμονα; Μήπως δὲν ἔχει ἄρκετοὺς συνεργάτες—ὑπαλλήλους—πού μποροῦν νὰ τοῦ προσφέρουν τὶς ἀπαραίτητες πληροφορίες πού χρειάζεται προκειμένου νὰ λάβει τὶς ἀποφάσεις του; Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ὁ διοικητικὸς μηχανισμὸς ἀπαρτίζεται ἀπὸ ὑπαλλήλους πού στὴν πλειονότητά τους εἶναι ἐνήμεροι τῶν προβλημάτων πού τοὺς ἀπασχολοῦν· ἄρκετοὶ ἀπ' αὐτοὺς διαθέτουν ὕψηλὴ μόρφωση, καὶ ἐπομένως εἶναι γινώστες τῶν θεμάτων τῆς πρακτικῆς πολιτικῆς. Τὸ πρόβλημα ὅμως εἶναι ἂν ἡ πολιτικὴ ἡγεσία θὰ μπορούσε ν' ἀφήσει τὴ λύση ὅλων τῶν προβλημάτων καὶ κυρίως τῶν σπουδαιότερων ἀπ' αὐτὰ στὰ χέρια τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων. Στὴ συνέχεια

1. H. Albert, «Probleme der Wissenschaftslehre in der Sozialforschung», in: R. König (Hrsg), *Handbuch der empirischen Sozialforschung*, том. 1, 3 Aufl., Stuttgart, 1973, σελ. 57-102. Τοῦ ἴδιου, «Probleme der Theoriebildung: Entwicklung, Struktur und Anwendung sozialwissenschaftlicher Theorien», in: H. Albert (Hrsg), *Theorie und Realität, ausgewählte Ansätze zur Wissenschaftslehre der Sozialwissenschaften*, Tübingen, 1964, σελ. 3.

H. Friedrich, «Die Wissenschaft im Dienste der Regierung», in: H. Maier/K. Ritter/U. Matz (Hrsg), *Politik und Wissenschaft*, Verlag G.H. Beck, München 1971, σελ. 465-495.

2. W. Bühl, «Wissenschaft und Politik», *Einführung in die Wissenschaftssoziologie*, Verlag C.H. Beck, München 1974, σελ. 263. K. Lompe, *Wissenschaftliche Beratung der Politik*, Verlag Otto Schwarz & Co., Göttingen 1966, σελ. 10.

θά προσπαθήσουμε μέ ὀρισμένα στοιχεῖα³ νά ἀποδείξουμε ὅτι ἡ ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό εἶναι ἀρνητική.

Πρώτα-πρώτα ἡ νομική κατάρτιση τῶν ὑπαλλήλων κατά κανόνα τούς ἐπιτρέπει νά ἀσκοῦν διοικητικές ἐργασίες, καί λίγοι ἀπό αὐτούς εἶναι εἰδικευμένοι σέ ὀρισμένα θέματα τῆς πρακτικῆς πολιτικῆς, ἡ δέ ἐπιστημονική τους κατάρτιση εἶναι δευτερογενής, δηλαδή προέρχεται ἀπό τίς δημοσιευμένες ἐπιστημονικές ἐργασίες ἢ γνωμοδοτήσεις ἄλων ἐπιστημόνων.

Ἐνα δεύτερο στοιχεῖο πού ἐνισχύει τόν ἰσχυρισμό ὅτι οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι δέν μποροῦν νά καλύψουν τή θέση τοῦ ἐπιστημονικοῦ συμβούλου εἶναι οἱ συνθήκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες ἐργάζονται. Ὁ ὑπάλληλος προτιμᾷ νά διαχωρίζει τά προβλήματα καί νά τά ἐπεξεργάζεται μεμονωμένα κάτω ἀπό τήν ἐπιβλεψή τῆς ὑπηρεσίας, δηλαδή σύμφωνα μέ τίς ἐντολές τῶν προϊσταμένων του. Ἐτσι ὅμως ὄχι μόνο δυσκολεῖται ἡ ἐπικοινωνία καί ἡ ἀνταλλαγή πληροφοριῶν μέ ἄλλες ὑπηρεσίες ἀλλά γίνεταί καί καθυστέρηση καί ἀπόλεια τῶν πληροφοριῶν.

Ὡς τρίτο στοιχεῖο θά μπορούσαμε νά ἀναφέρουμε τόν τρόπο ἐργασίας τῶν ὑπαλλήλων. Ἡ ἀπασχόλησή τους μέ τά καθημερινά προβλήματα καί ὁ φόρτος ἐργασίας τους, δέν τούς ἐπιτρέπουν νά ἀσχοληθοῦν ἐντατικά μέ τά εἰδικά προβλήματα, γι' αὐτό συνήθως καταφεύγουν ἐξαιτίας τῆς πίεσεως τῶν ἐπείγουσας φύσεως προβλημάτων σέ μικρο-πρόθεσμες λύσεις. Ἡ ἐμβάθυνση στήν οὐσία τῶν προβλημάτων θεωρεῖται λόγω τοῦ περιορισμένου χρόνου δύσκολη, ἂν ὄχι ἀδύνατη, καί ἡ παρουσίαση περιορίζεται μόνο στίς λεπτομέρειες καί παραλείπει τίς πιθανές προοπτικές ἐξελιζέως τους.

Ἐνα ἄλλο σημαντικό στοιχεῖο, πού ἐνισχύει τήν ἀποψη περί ἀκαταλληλότητας τῶν ὑπαλλήλων ὡς εἰδικῶν συμβούλων, εἶναι ὅτι οἱ γνώσεις τους θεωροῦνται συχνά «πεπαλαιωμένες». Ὅχι σπάνια παρουσιάζεται τό φαινόμενο νά ὑπερασπίζονται οἱ ὑπάλληλοι θέσεις ἔξωπρασμένους πού ἦδη σήμερα οἱ καινούργιες ἐρευνές ἔχουν ὑπερκεράσει. Τό διοικητικό μηχανισμό χαρακτηρίζει σήμερα μιά συντηρητική τάση, πού ἐπιδιώκει νά προσδώσει σταθερότητα καί ἀσφάλεια στήν πολιτική καί πού ἀντιμετωπίζει μέ σκεπτικισμό κάθε νέα καί προοδευτική κίνηση.⁴ Σέ μιά προοδευτική ὁμως κοινωνία θά ἦταν δύσκολο ἡ Κυβέρνηση νά στηρίζεται σέ γνώσεις πού ἀνήκουν στό παρελθόν.

Τέλος, θά μπορούσε νά ἀναφέρει κανεῖς ὅτι ὁ διοικητικός μηχανισμός δέν εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπό τίς πολιτικές ἐπιρροές καί ἐπομένως ἀμφισβητεῖται ἡ ἀντικειμενικότητά του. Ἀκόμη καί ἐκεῖ πού οἱ ὑ-

πάλληλοι ἐμφανίζονται πολιτικά οὐδέτεροι, ὑπάρχει κίνδυνος ὁ ὀρίζοντας τῶν γνώσεών τους νά περιορίζεται μόνο στήν ὑπάρχουσα πολιτική γραμμή.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στό συμπέρασμα ὅτι οἱ ὑπάλληλοι πολύ δύσκολα μποροῦν νά ἐμφανιστοῦν ὡς εἰδικοί σύμβουλοι τῆς πολιτικῆς. Ὡστόσο, οἱ σπουδαιότερες πληροφορίες μεταφέρονται στούς πολιτικούς μέσω τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ. Σέ θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς π.χ. θεωρεῖται ὁ μηχανισμός τοῦ Ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν μέ τίς διάφορες ὑπηρεσίες του στό ἐξωτερικό (πρεσβεῖες, προξενεῖα καί ἀντιπροσωπεῖες σέ διεθνεῖς ὀργανισμούς) ὁ μοναδικός ἴσως δρόμος ἐμπιστευτικῶν πληροφοριῶν. Τό πρόβλημά μας ὅμως ἐδῶ δέν εἶναι τό ἂν οἱ πληροφορίες εἶναι ἐμπιστευτικές, ἀλλά ὁ τρόπος ἐπεξεργασίας τους καί ὁ συνδυασμός τους μέ τή λύση τῶν πολιτικῶν προβλημάτων, δηλαδή μέ τή σωστή λήψη ἀποφάσεων.⁵

Ἐπομένως, μπορούμε νά πούμε ὅτι ὁ ὑπάλληλος δέν μπορεῖ νά ἀντικαταστήσει τόν ἐπιστήμονα καί κατά συνέπεια ἡ ἐπιστημονική συμβολή θεωρεῖται ἀπαραίτητη—ἡ θέση αὐτή θά ὑποστηριχθεῖ πιό κάτω λεπτομερέστερα—γιά τήν πολιτική. Αὐτό φυσικά δέν σημαίνει ὅτι οἱ ἐπιστήμονες μποροῦν νά ἀντικαταστήσουν τούς ὑπαλλήλους, ἀλλά ἁπλῶς συμπληρώνουν τό ἔργο τους καί μάλιστα στίς περιπτώσεις ἐκείνες πού ὁ ὄγκος τῆς ἐργασίας τους καί ὁ περιορισμένος χρόνος δέν τούς ἐπιτρέπουν νά διευρύνουν τόν ὀρίζοντα τῶν γνώσεών τους.

ἡ θέση τοῦ ἐπιστημονικοῦ συμβούλου

Μιά βασική ἀρχή πού πρέπει νά χαρακτηρίζει κάθε ἐπιστήμονα πού παίρνει θέση συμβούλου σέ μιά πολιτική ἡγεσία ἡ πολιτική ὀργανισμός εἶναι ἡ ἀντικειμενικότητα. Ἡ ἀντικειμενικότητα ὁδηγεῖ στήν πραγματικότητα. Ἡ πραγματικότητα⁶ ὅμως δέν εἶναι ἕνα σταθερό μέγεθος ἀλλά μεταβάλλεται ἀνάλογα μέ τήν κατανόηση τῶν ἀνθρώπων καί τίς ἐναλμασσομένες καταστάσεις. Στόν κόσμο πού ζοῦμε δέν ὑπάρχει ἡ ἀντικειμενικά περιγραφόμενη τάξη. Αὐτό πού βλέπουμε μέ τά μάτια μας δέν εἶναι τό ἀντικειμενικά δεδομένο, ἀλλά μιά ἀτέλειωτη σύγχυση γεγονότων, ἐπιδράσεων, ἐξαρτήσεων, συσχετισμῶν καί ἐπιρροῶν. Τήν πραγματικότητα τήν ἀντιλαμβάνεται ὁ καθένας ὕστερα ἀπό μιά εἰς βάθος κατανόηση τῶν διαφόρων πληροφοριῶν πού ὁ-

5. H. Kissinger, *Die Entscheidung Drängt*, Düsseldorf, 1961, σελ. 410.

6. Ἡ «ἀντικειμενικότητα» ἐρμηνεύεται μέ τήν ἱκανότητα ἐνός ἐπιστημονικοῦ παρατηρητοῦ νά βλέπει τόν ἐμπειρικό κόσμο ὡς «πράγματι» εἶναι, ἀλλά καί μέ τήν ποιότητα τῆς γνώσης πού ἐπιτυγχάνεται μ' αὐτόν τόν τρόπο. Βλέπε G. Simmel/G. Mead/A. Schütz, in: W. Buhl, *Verstehende Soziologie*, München, 1972, καί H. Barth, *Wahrheit und Ideologie*, Verlag Suhrkamp, 1974.

3. A. Morkel, *Politik und Wissenschaft*, Christian Wegner Verlag, Hamburg, 1967, σελ. 46.

4. H. Kissinger, «Die administrative Stagnation», in: *Die Entscheidung Drängt*, Düsseldorf 1961, σελ. 396.

δηγοϋν στην άντικειμενική έρμηνεία τών γεγρονότων.⁷

Η άντικειμενικότητα είναι λοιπόν προϋπόθεση της έπιστήμης και φτάνει κανείς σ' αυτήν από μεθοδική και συστηματική εργασία. Ό επιστήμονας προσπαθεί πρώτα να δημιουργήσει την τάξη και τη σειρά τών γεγρονότων και έπειτα να δώσει συνειδητά την άπαιτούμενη έξήγηση. Μέ τον ίδιο τρόπο εργάζεται και ό πολιτικός, μέ μόνη τη διαφορά ότι εΐναι ύποχρεωμένος να δίνει άπάντηση και σέ προβλήματα που δέ μπορεί να έξηγήσει.

Ό συμπεριφορά του πολιτικού έναντι μιάς πολιτικής καταστάσεως δέν εξαρτάται μόνο από τη γνώση της ουσίας αλλά και από την κατανόηση τών πραγμάτων. Ένα γεγονός π.χ. ό πολιτικός τό αίτιολογεί άνάλογα μέ τά συμφέροντά του, τούς σκοπούς του, τό διάφορα μέτρα που όφείλει να λάβει και πάνω άπ' όλα άνάλογα μέ τίς άξίες και ιδέες που τρέφει.⁸

Επομένως, δέν ύπάρχει καμιά άντικειμενική γνώση της καταστάσεως που θά ήταν σέ θέση να παραμερίσει την έκάστοτε πολιτική. Μιά σειρά άπό γεγρονότα μπορεί να έρμηνευθούν μέ βάση όρισμένα μέτρα, άξίες και σκοπούς. Δέν μπορούμε όμως να κρίνουμε άπό τά ίδια τά γεγρονότα ποιά μέτρα, ποιές άξίες και ποιοί σκοποί ά ισχύουν στην κάθε περίπτωση. Τά δεδομένα γεγρονότα δέ μπορούν να δώσουν τίς άπαιτούμενες οδηγίες γιά την περαιτέρω συμπεριφορά: άπλώς άποτελούν την προϋπόθεση γιά τό «πράττειν». Ό λύση, λοιπόν, τών προβλημάτων που παρουσιάζονται, δέν βρίσκεται στα ίδια τά γεγρονότα, αλλά στα μέτρα που θά λάβει ό πολιτικός και πολύ περισσότερο στις άξίες και τούς σκοπούς που κυριαρχούν στην πολιτική. Ό επιστήμονας μπορεί να έρμηνεύσει τούς παράγοντες αυτούς αλλά όχι και να τούς καθορίσει. Μέ άλλα λόγια ή έπιστημονική κατάρτιση δέν άρκει γιά την έπίλυση τών προβλημάτων της πολιτικής. Ό επιστήμονας δέν μπορεί να άποσυρεί άπό τον πολιτικό τό βάρος τών άποφάσεων. Επομένως, ό επιστήμονας δέν μπορεί να άντικαταστήσει τον πολιτικό.⁹

Μέ αυτή την τοποθέτηση τών πραγμάτων ή θέση του έπιστημονικού συμβούλου στην πολιτική παρουσιάζεται ιδιαίτερα εύαίσθητη. Ό έπιστημονικός σύμβουλος πρέπει να καταπιαστεί μέ πολύ λεπτή εργασία, γιά να μπορεί να προσφέρει ύπηρεσίες στην πολιτική. Γιά να μήν άκολουθήσει στους συλλογισμούς και τίς ένέργειές του τον γραφειοκρατικό τρόπο του διοικητικού μηχανισμού και να μπο-

ρεί να προχωρεί έλεύθερα στις έρευνές του, πρέπει να άντιπαλεύει άνάμεσα στη Σκύλλα και στη Χάρυβδη. Όταν άκολουθεί τον πρώτο τρόπο, προσφέρει μόνο τεχνητή βοήθεια, όταν όμως ένεργεί έλεύθερα, τότε κινδυνεύει να κάνει σύγχυση άνάμεσα στο δογματισμό και την ήθική και να περιέλθει στο ρόλο του «μάρτυρα».¹⁰

Ό άν θά άκολουθήσει τη μέση όδό θά εξαρτηθεί όχι μόνο άπό τούς έξωτερικούς παράγοντες που τον περιβάλλουν, αλλά και άπό την προσωπικότητά του την ίδια.

Ό σωστή συμβουλή θά πρέπει να είναι άποτέλεσμα μιάς μεθοδικής έπιστημονικής εργασίας και να βασίζεται στις άτομικές άξίες. Στο σημείο αυτό θά μπορούσε να τεθεί τό έρώτημα κατά πόσο μιά «άπεριόριστη συμβουλή»¹¹ δέν θά έπηρέαζε άκριβώς λόγω τών άτομικών άξιών του έπιστημονικού συμβούλου τά άποτελέσματα της συμβουλής.

Ό έξασφάλιση του «minimum» της έπιρροής τών άξιών άπό την πλευρά του συμβούλου μπορεί να έπιτευχθεί μέ δύο μέσα:¹² Τό πρώτο καθορίζει όλους τούς δυνατούς τρόπους γιά την πραγματοποίηση τών σκοπών, δηλαδή τη χρησιμοποίηση στην πολιτική σφαίρα όλων τών έμπειρικών πληροφοριών. Τό δεύτερο βρίσκεται στην έκλογή του σωστου τρόπου συμβουλής. Ό βήμα προς βήμα μέθοδος (μέ τον περιορισμό τών άξιών) ένισχυει την εργασία του έπιστημονικού συμβούλου και την οδηγεί σέ έπιτυχή άποτελέσματα.

Ό τάση γιά περιορισμό¹³ τών άτομικών άξιών μπορεί να έρμηνευθεί μέ πολλούς τρόπους. Ό κυριότερος είναι ότι θά πρέπει ή έμπειρική λαμβανόμενη γνώση να γίνει άποδεκτική είτε στον έπιστημονικό είτε στον πολιτικό τομέα. Άπό την «έλεύθερη τοποθέτηση τών άξιών» (ό όρισμός αυτός έχει σχεδόν την ίδια σημασία μέ τον «περιορισμό τών άξιών») εξαρτάται κατά κάποιο τρόπο και ή έπιτυχία της έπιστημονικής συμβουλής. Ό περιορισμός ή ή έλεύθερη τοποθέτηση τών άξιών θεωρείται ως άπαραίτητη προϋπόθεση, μέσα στην πολύπλοκη έκπροσώπηση ιδεών και ιδεολογιών της πολιτικής, γιά την έξασφάλιση ενός «maximum» άποδόσεως τών έπιστημονικών πληροφοριών.¹⁴ Στο σημείο αυ-

7. F. Naschold, *Politische Wissenschaft*, München, 1972, 2 Aufl. σελ. 22.

8. A. Morkel, *Politische und Wissenschaft*, Christian Wegner Verlag, Hamburg, 1967, σελ. 26.

9. A. Morkel, *Politik und Wissenschaft*, Christian Wegner Verlag, Hamburg, 1967, σελ. 27.

10. F. Friedrich, «Die Wissenschaft im Dienste der Regierung», in: H. Maier/K. Ritter/U. Matz (Hrsg.), *Politik und Wissenschaft*, Verlag G.H. Beck, München 1971, σελ. 466.

11. K. Lompe, *Wissenschaftliche Beratung der Politik*, Verlag Otto Schwarz & Co., Göttingen 1966, σελ. 166.

12. W. Bühl, «Wissenschaft und Politik», *Einführung in die Wissenschaftssoziologie*, Verlag C.H. Beck, München 1974, σελ. 255. K. Lompe, *Wissenschaftliche Beratung der Politik*, Verlag Otto Schwarz & Co., Göttingen 1966, σελ. 27.

13. H. Albert, «Wissenschaft und Politik. Zum Problem der Anwendbarkeit einer wertfreien Sozialwissenschaft», in: *Probleme der Wissenschaftstheorie*, Festschrift für Viktor Kraft, Hrsg. v. E. Topitsch, Wien 1960, σελ. 216.

14. H. Albert, «Wissenschaft und Politik», in: E. Topitsch (Hrsg.), *Probleme der Wissenschaftstheorie*, Wien, 1960, σελ. 213.

τό θά πρέπει νά τονιστεῖ ὅτι ἡ ἀπαίτηση γιά περιορισμό τῶν ἀξιών δέν σημαίνει καί τήν ἀπόρριψη ὀρισμένου εἶδους ἀξιών, ἀλλά τήν ἀποφυγή χρησιμοποίησός τους στήν ἀνάλυση τῶν πολιτικῶν προβλημάτων¹⁵ κι αὐτό γιά νά ἀποφευχθεῖ ὁ κίνδυνος «δουλοπρέπειας» τοῦ ἐπιστημονικοῦ συμβούλου.¹⁶

Τό ὅτι ὁ ἐπιστημονικός σύμβουλος ὀφείλει νά ἀποφεύγει κατά τήν ἀνάλυση τῶν πολιτικῶν προβλημάτων τήν προβολή τῶν ἀξιών, αὐτό δέ σημαίνει ὅτι οἱ συμβούλοι του δέν στηρίζονται στίς ἀξίες. Ὁ πολιτικός ὅμως ὀφείλει νά συνδυάσει τούς πολιτικούς του σκοπούς μέ τίς ἀξίες καί τήν ἠθική.

Ὁ Morgenthau τονίζει¹⁷—γιά νά περιοριστοῦμε σέ θέματα διεθνῶν σχέσεων—ὅτι ἡ πολιτική μεταξὺ κρατῶν εἶναι ἕνας ἀγώνας ἰσχύος καί συμφερόντων, ἀλλά αὐτός ὁ ἀγώνας μπορεῖ νά περιοριστεῖ ἀπό τήν πολιτική ἠθική. Ὁμοίως ἐκφράζεται καί ὁ Kissinger: «πιστεύω ὅτι κάθε πολιτικός χρειάζεται ἠθικές ἀρχές, γιά νά εἶναι σέ θέση νά ὀρίσει τούς σκοπούς τῆς ἐξωτερικῆς του πολιτικῆς».¹⁸ Ὁ συνδυασμός τῶν ἀξιών μέ τούς σκοπούς ἔχει σάν ἐπακόλουθο τήν ὑπογράμμιση τῆς σπουδαιότητος τῶν μέσων στήν πολιτική. Τά μέσα πού χρησιμοποιοῦνται γιά νά ἐπιτευχθοῦν οἱ σκοποὶ εἶναι ἐξίσου σημαντικά, ὅσο καί οἱ ἴδιοι οἱ σκοποὶ. Μέ τήν πρόταση αὕτη δίνουμε σέ γενικῆς γραμμῆς τὸ πρότυπο τῆς πολιτικῆς κατὰ τόν Ἀριστοτέλη πού ἔχει υἱοθετηθεῖ ἀπὸ ὅλα τὰ δημοκρατικά κράτη τῆς Δύσεως.

Ὁ Brzezinski, σημερινός σύμβουλος τῆς Κυβερνήσεως Carter τὸν ΗΠΑ, ὑπογραμμίζει¹⁹ τὴ σημασία τοῦ ἀριστοτελικοῦ αὐτοῦ μοντέλου καί τονίζει ὅτι γιά τήν πραγματοποίηση τῶν σκοπῶν θά πρέπει νά χρησιμοποιηθοῦν μόνο τὰ μέσα ἐκεῖνα πού συμφωνοῦν μέ τίς ἀξίες καί τίς ἠθικές ἀρχές. Ἡ διακοπή τῆς στρατιωτικῆς βοήθειας τῶν ΗΠΑ πρὸς τήν Τουρκία γιά ἄρκετὸ χρονικὸ διάστημα, ἐξαιτίας τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς στήν Κύπρο, ἦταν ἀποτέλεσμα συνδυασμοῦ ἀξιών καί σκοπῶν.

ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἐπιστημονικῆς συμβουλῆς

Ἡ λήψη ἀποφάσεων εἶναι ἡ σημαντικότερη ἐργασία τοῦ πολιτικοῦ. Στὶς περισσότερες ὁμως περιπτώσεις ἀναγκάζεται ὁ πολιτικός νά λάβει ἀποφάσεις χωρὶς νά ἔχει τίς ἀπαραίτητες πληροφορίες, ἰδίως σέ θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ὅπου ἡ λήψη μιᾶς ἀποφάσεως εἶναι δύσκολη γιὰ τὸ προϋποτιθεταί

ὅτι ὁ πολιτικός ἔχει λάβει ὑπόψη τοῦ προηγουμένου τὸν «καθορισμό τῆς καταστάσεως» (Definition der Situation),²⁰ τὴν ἐκτίμηση τῶν πολιτικῶν γεγονότων τῆς διεθνοῦς πολιτικῆς, τὴν κατανόηση τῶν κανόνων τῶν διεθνῶν σχέσεων κτλ.

Μιά ἄλλη δυσκολία πού ἀντιμετωπίζει ὁ πολιτικός εἶναι ἡ ταχύτητα μέ τὴν ὁποία ἐξελισσονται οἱ διαφορὲς πολιτικὲς καταστάσεις. Πρὶν ὁ πολιτικός συγκεντρωθεῖ πλήρως σέ ἕνα θέμα, γιά νά δώσει μιὰ σωστὴ ἀπάντηση, παρουσιάζονται νέες καταστάσεις πού ἐπισκιάζουν τίς πρώτες καί ἀπαιτοῦν νέους συλλογισμούς. Τέλος, ὁ πολιτικός βρίσκεται μπροστὰ σέ ἕναν αὐξανόμενο ἀριθμὸ ἀσυνήθων καταστάσεων, γιά τίς ὁποῖες καλεῖται νά λάβει ἀποφάσεις, χωρὶς νά μπορεῖ νά τοῦ ὑποδείξει κανεὶς πῶς καί μέ ποιά μέσα θά πρέπει νά ἐνεργήσει. Σέ καιρὸ πολέμου π.χ. πού ὀφείλει ὁ πολιτικός νά λάβει ἀποφάσεις χωρὶς νά εἶναι γνώστης τῶν σχεδίων ἢ σκοπῶν τοῦ ἀντιπάλου, δέν ὑπάρχουν κανόνες ἢ τρόποι ἐνέργειας πού νά καθορίζουν τὴ συμπεριφορά τῶν κρατῶν. Ἀλλά καί σέ πολλοὺς κοινωνικοὺς τομεῖς (τῆς πολιτικῆς, τῆς οικονομίας κ.ἄ.) παρουσιάζονται συχνὰ καταστάσεις στίς ὁποῖες οἱ ὑπάρχουσες γνώσεις καί πληροφορίες δέν μποροῦν νά δώσουν τὴ δέουσα λύση.

Λαμβάνοντας ὑπόψη τὰ ἀνωτέρω, καταλήγουμε σὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ γνώσεις τοῦ πολιτικοῦ παρουσιάζονται ἐλλείψεις καί μονομερεῖς. Ἡ ἐλλειψη ὁμως αὕτη βρίσκεται περισσότερο στίς ἴδιες τίς πολιτικὲς καταστάσεις καί λιγότερο σὸν πρόσωπο τοῦ ὑπεύθυνου πολιτικοῦ. Ὡστόσο, δημιουργεῖται ἕνα χάσμα μεταξὺ τῶν γνώσεων τὸν ἀπὸ τὴ μιά πλευρὰ καί τῶν ἐνεργειῶν τὸν ἀπὸ τὴν ἄλλη, πού μπορεῖ νά θέσει σέ κίνδυνο κάθε ὑπεύθυνη πολιτική. Ὁ πολιτικός ἔχει φυσικὰ ὑπόψη του τὴ σπουδαιότητα τῆς θεσέως του καί γνωρίζει ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος τῶν τιθεμένων ἐρωτήσεων καί προβλημάτων δέν μπορεῖ νὰ τὰ κατανοήσει. Ἡ ἀδυναμία αὕτη δημιουργεῖ στήν πολιτική μιὰ σταθερὴ πηγὴ ἀτέλειαι καί δυσαρέσκειας. Εἶναι ὁμως γνωστὸ ὅτι ὁ κόσμος ἀνεκαίμεν κυβερνήθηκε μὲ λιγοστεῖς γνώσεις. Ἀλλὰ ἡ ἀλματώδης αὐξηση τῶν ἐρωτημάτων τῆς πολιτικῆς καί ἡ ἔκταση τῶν διεθνῶν σχέσεων καθιστοῦν τὰ προβλήματα τῆς πολιτικῆς πολυπλοκότερα καί πολυμορφότερα.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἡ συμβουλὴ τῆς ἐπιστήμης στήν πολιτική εἶναι ὄχι μόνον ἐπιθυμητὴ ἀλλὰ καί ἀναγκαία. Ὁ ἐπιστήμονας κατέχει τήν ἀπαραίτητη μόρφωση καί τὸν ἀπαραίτητο χρόνον γιά τὴν ἐμβάθυνση στὰ ἀπύπλοκα πολιτικά καί κοινωνικά προβλήματα. Εἶναι γενικὰ ἀνεξάρτητος ἀπὸ ἐντολές καί ὁδηγίες καί θεωρεῖται ὁ καταλλήλοτερος γιά τήν ἀνάλυση τῶν πολιτικῶν προ-

15. W. Hoffmann, *Universität - Ideologie - Gesellschaft - Beiträge zur Wissenschaftssoziologie*, Suhrkamp Verlag, τομ. 261, Frankfurt a.M. 1968, σελ. 69.

16. A. Morkel, *Politik und Wissenschaft*, Christian Wegner Verlag, Hamburg, 1967, σελ. 114.

17. H. Morgenthau, *Macht und Frieden*, 1963, σελ. 49. Τοῦ ἴδιου *Politics among Nations*, New York, Knopf, 1954.

18. H. Kissinger, in: *Die Zeit*, Nr. 28, 2.7.1979, σελ. 3.

19. Z. Brzezinski, *Politische Macht, USA/UsSR*, Kippenheuer und Witsch, 1966, σελ. 81.

20. R. Snyder, *Foreign Policy Decision Making*, The Free Press of Glencoe, 1966, σελ. 34.

βλημάτων. Ἐπίσης διαθέτει τὰ μέσα γιὰ νὰ σκεφθεῖ σωστά, γιὰ νὰ ἐρευνήσῃ νέους τρόπους, καὶ νὰ ἀναπτύξῃ μακροχρόνιες στρατηγικές. Οἱ ἐπιστημονικές λύσεις εἶναι ἀκριβεῖς, ἐπειδὴ βασίζονται σὲ ὀρθολογιστικές σκέψεις καὶ εἶναι ἀντικειμενικές, ἐπειδὴ μποροῦν νὰ ἐπανεξεταστοῦν καὶ ἐπιπλέον ἐπειδὴ μποροῦν νὰ γίνουν κατανοητές στὸν καθέ-
να.²¹

Σήμερα, μπορεῖ νὰ διαπιστώσῃ κανεὶς εὐκόλα ὅ-
τι ἡ προσπάθεια νὰ τεθοῦν σκοποὶ στὸν πολιτικό
τομέα εἶναι σπουδαιότερη ἀπὸ ἐκείνῃ τῆς τεχνικῆς.
Ὁ ἐπιστημονικός σύμβουλος δὲν θὰ πρέπει νὰ ἁρ-
νεῖται—ἐφόσον τοῦ ζητηθεῖ—νὰ λαμβάνει μέρος
καὶ στὴν ἄσκηση τῆς πολιτικῆς, γιατί ἔτσι θὰ ἀπο-
φωχθεῖ τὸ status quo στὴν κοινωνία, τῆς ὁποίας ἡ
πολιτικὴ ἡγεσία ἴσως νὰ μὴν ἔχει τὶς ἀπαραίτητες
γνώσεις.

Ἡ ἀναγκασιότητα τῆς ἐπιστημονικῆς συμβουλῆς
στὴν πολιτικὴ δὲν θὰ πρέπει ὅμως νὰ ἀποτελέσῃ
μελλοντικό σκοπὸ γιὰ μιὰ «ἐπιστημονικὴ πολιτι-
κή».²² Ἡ σχέση πολιτικῆς καὶ ἐπιστήμης θὰ πρέπει
νὰ εἶναι σχέση συνεργασίας καὶ ὄχι ἀφομοιώσεως
τῆς πολιτικῆς ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην. Στὴν περίπτω-
σιν μιᾶς ἐπιστημονικῆς πολιτικῆς τὰ ἀποτελέσματα θὰ
ἦσαν ἄρκετα δυσάρεστα. Ἡ πολιτικὴ θὰ ἔπαινε νὰ
ἦταν θέμα συζητήσεως καὶ συμβουλῆς, ψηφοφο-
ρίας καὶ ἀποφάσεων καὶ θὰ μεταβαλλόταν σὲ μιὰ
ὑπόθεση ὀρθολογιστικῆς ἀνάλυσης.²³ Ὁ διάλογος
καὶ ἡ ἐλευθερὴ ἔκφραση γνώμων (ἡ βάση τῆς δημο-
κρατικῆς ἀρχῆς τῶν ἐξίσου σεβαστῶν γνώμων) θὰ
ἔπαιναν νὰ ὑπάρχουν ἀφ’ οὗ ἡ ἐπιστημονικὴ λογικὴ
θὰ ἔδινε δύο μόνον ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα τῆς
πολιτικῆς, δηλ. «σωστό» ἢ «λάθος». Τὰ κόμματα
καὶ ἡ ἀντιπολίτευση δὲ θὰ εἶχαν πλέον τὴ νόμιμη
θέση πού ἔχουν σὲ ἓνα δημοκρατικὸ πολίτευμα, καὶ
ἡ ὑπαρξὴ ἐκλογέων δὲ θὰ εἶχε πλέον νόημα. Οἱ ἀπο-
φάσεις θὰ λαμβάνονταν ὀρθολογιστικά καὶ κανεὶς
δὲ θὰ μπορούσε νὰ τὶς ἀμφισβητήσει, ἀφ’ οὗ ἡ πολι-
τικὴ ἡγεσία θὰ καλυπτόταν ἀπὸ ἐπιστημονικὰ κα-
ταρτισμένους ἀνθρώπους πού θὰ γνώριζαν καλύτε-
ρα ἀπὸ κάθε ἄλλον τί θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ.²⁴

Ἡ σκέψη, λοιπόν, γιὰ μιὰ ἐπιστημονικὴ πολιτικὴ
εἶναι τελειῶς λανθασμένη, ὅσο λανθασμένος εἶναι
καὶ ὁ συλλογισμός γιὰ ἓνα διαχωρισμὸ τῆς πολιτι-
κῆς ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην. Ποιὸς εἶναι ὁ μὲσος
δρόμος πού θὰ πρέπει νὰ ἀκολουθηθεῖ; Ὁ Μ. We-
ber προσπάθησε νὰ δώσει μιὰ λύση, διακρίνοντας
τὴν μὲ ἀξίες φορτωμένη σφαῖρα τοῦ πολιτικοῦ ἀπὸ
ἐκείνῃ τοῦ ἐπιστήμονα πού εἶναι ἐλευθερὴ ἀξιών, μὲ

τὸ διαχωρισμὸ τῶν «μέσων» καὶ τῶν «ἀξιών».²⁵ Ἡ
ἐπιστήμη καθορίζει τὰ μέσα καὶ ἡ πολιτικὴ τοὺς
σκοποὺς. Ἡ σκέψη αὐτὴ δὲν εἶναι πλέον παραδε-
κτὴ.²⁶ Ὁ ἐπιστήμονας δὲν πρέπει νὰ παραμείνῃ ἀ-
διάφορος πρὸς τὴ δημιουργία τῆς πολιτικῆς καὶ μάλι-
στα ὅταν ζητηθεῖ νὰ προσφέρει ὑπηρεσία. Στὸ τε-
λευταῖο αὐτὸ σημεῖο θὰ προχωρήσουμε ἀναλυτικό-
τερα πιο κάτω.

δυνατότητες καὶ ὅρια τῆς ἐπιστημονικῆς συμβουλῆς

Ὅπως τονίσαμε πιο πάνω, ἡ ἐπιστημονικὴ συμ-
βουλὴ δὲν ἀποσκοπεῖ στὴ μείωση τῶν πολιτικῶν ἀ-
ξιών, ἀλλὰ στὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ αὐταπάτες, ὅχι
στὴν ἐξάλειψιν τοῦ διαλόγου, τὸν συμφερόντων ἢ
τῶν διαφορῶν, ἀλλὰ στὴ σύνδεσίν τους μὲ τὰ γεγο-
νότα. Σκοπός, λοιπόν, τῆς ἐπιστημονικῆς συμβου-
λῆς εἶναι νὰ ἐνισχυθῇ τῇ πραγματικῇ συνείδησιν τοῦ
πολιτικοῦ.²⁷ Ἡ ἐνίσχυση αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὴ
συστηματικὴ καὶ μεθοδικὴ ἐργασία, μὲ τὴν ὁποία ἐ-
πεξεργάζεται καὶ ἀναλύει ὁ ἐπιστήμονας τὰ διάφο-
ρα προβλήματα. Θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ τονίσει
κανεὶς ὅτι σκοπὸς τῆς ἐπιστημονικῆς συμβουλῆς
δὲν εἶναι ἡ πολιτικὴ ἀποφάνση, ἡ λήψη δηλαδὴ ἀπο-
φάσεων, ἀλλὰ ἡ ἀνάλυση τῶν προβλημάτων.²⁸ Ὁ
πολιτικός εἶναι ἐκεῖνος πού θέτει τοὺς πολιτικούς
σκοποὺς καὶ παίρνει τὶς ἀποφάσεις. Ὁ ἐπιστημονι-
κός σύμβουλος μπορεῖ καὶ αὐτὸς νὰ λαμβάνει μέ-
ρος στὶς ἀποφάσεις, ἀσχολεῖται ὅμως περισσότερο
μὲ τὴν ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων καὶ τὴν ἐπισή-
μανση τῶν πιθανῶν συνεπειῶν τους.

Ἡ πολιτικὴ ἐρμηνεύεται σὰν ἀπάντηση σὲ ἓνα
πρόβλημα ἢ μιὰ σειρά προβλημάτων. Τὸ κατὰ πό-
σο ὅμως ἡ ἀπάντηση αὐτὴ εἶναι σωστὴ, ἐξαρτᾶται
περισσότερο ἀπὸ τὴ σωστὴ τοποθέτηση ἢ μὴ τῶν
προβλημάτων.

Τὸ πρῶτο πού ἔχει νὰ κάνει, λοιπόν, κάθε πολιτι-
κός, εἶναι νὰ μάθῃ ποιὰ εἶναι τὰ προβλήματα πού
πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσῃ καὶ σὲ ποιά ὀφείλει νὰ δώ-
σῃ ἀπάντηση. Ὅσο πιο σωστὴ εἶναι ἡ διδύκηση,
τόσο καλύτερη εἶναι καὶ ἡ θεραπεία.²⁹ Ἡ ἀνάλυση

25. Ἡ πιο γνωστὴ τοποθέτηση στὴ σχέση μεταξύ «ἀξιών» (va-
lue) καὶ «γεγονότων» (facts) ἀνήκει στὸν Max Weber. Βλέπε Max
Weber, *Methodologische Schriften*, Fischer Verlag, 1968, σελ. 229-
276. Βλ. ἐπίσης Μ. Weber, *Ἡ προτεσταντικὴ ἠθικὴ καὶ τὸ πνεῦμα
τοῦ Καπιταλισμοῦ*, μετάφραση Μ.Γ. Κυπριαίου, ἐισαγωγή καὶ ἐ-
πιμέλεια Β. Φιλία—πού ἀντιτάχθηκε στὴν ἰδέα ὅτι οἱ ἠθικές ἀ-
ξιολογικές κρίσεις ἔχουν ἐπιστημονικὸ κύρος.

26. H. Albert, «Wissenschaft und Politik», in: E. Topitsch (Hrsg),
Probleme der Wissenschaftstheorie, Wien, 1960, σελ. 216.

27. A. Morkel, *Politik und Wissenschaft*, Christian Wegner Ver-
lag, Hamburg, 1967, σελ. 29.

28. W. Buhl, «Wissenschaft und Politik», *Einführung in die Wis-
senschaftssoziologie*, Verlag C.H. Beck, München 1974, σελ. 264.

29. A. Morkel, *Politik und Wissenschaft*, Christian Wegner Ver-
lag, Hamburg, 1967, σελ. 30.

21. K. Lompe, *Wissenschaftliche Beratung der Politik*, Verlag Otto
Schwarz & Co., Göttingen, 1966, σελ. 5.

22. W. Buhl, *Einführung in die Wissenschaftssoziologie*, Verlag
C.H. Beck, München, 1974, σελ. 255.

23. A. Morkel, *Politik und Wissenschaft*, Christian Wegner Ver-
lag, Hamburg, 1967, σελ. 25.

24. A. Morkel, *Politik und Wissenschaft*, Christian Wegner Ver-
lag, Hamburg, 1967, σελ. 26.

λοιπόν τοῦ προβλήματος δέ σημαίνει τήν ἀποφυγή λήψεως ἀποφάσεων ἀλλά τήν ἀνάλογη προετοιμασία. Ἡ ἀνάλυση μιᾶς πολιτικῆς καταστάσεως σημαίνει γιά τόν ἐπιστημονικό σύμβουλο ἕνα τρίπτυχο ἐργασιῶν:³⁰

α) λεπτομερῆ περιγραφή ὧν τῶν πολιτικῶν παραγόντων πού λαμβάνουν μέρος ἄμεσα ἢ ἔμμεσα στήν ἐξέλιξη τοῦ πολιτικοῦ γεγονότος ἢ τῆς καταστάσεως,
β) ἐρμηνεία ὧν τῶν στοιχείων πού ἐπέδρασαν στή δημιουργία τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, π.χ. πῶς καί γιατί ἐλήφθη μιά πολιτική ἀπόφαση ἢ γιατί ἀκολουθεῖ ἕνα κράτος μιά ὀρισμένη στρατηγική στήν ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων του καί
γ) ὅλες τίς δυνατές προοπτικές σχετικά μέ τή μελλοντική ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς καταστάσεως.

Τό τελευταῖο αὐτό σημεῖο ἀποτελεῖ καί τή μεγαλύτερη δυσκολία σέ κάθε ἀνάλυση πολιτικῶν καταστάσεων, καί αὐτό γιατί κάθε μελλοντική πρόβλεψη θά πρέπει νά εἶναι ἐμπιστευτική καί νά στηρίζεται σέ ρεαλιστικά δεδομένα. Οἱ προγνώσεις, οἱ σχεδιασμοί καί οἱ προοπτικές βασίζονται κατά μεγάλο μέρος στή θεωρία τῶν πιθανοτήτων καί τελῶν ὑπό ὀρισμένες προϋποθέσεις. Τό φερέγγυό τους ὅμως ἐξαρτᾶται ἀπό τό κατά πόσο ἡ θεωρία καί οἱ ὑποθέσεις εἶναι σωστές καί ρεαλιστικές. Ἀν λάβει κανεῖς ὑπόψιν τήν πολυπλοκότητα καί ἀλληλεπίδραση τῶν πολιτικῶν θεμάτων, τότε θεωρεῖται ἄρκετά δύσκολη κάθε πρόβλεψη ἡ μελλοντικῆς προγαμματισμός χωρίς τή βοήθεια τῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἐπιστημονική διάγνωση καί πρόγνωση ὄχι μόνο ἀποτελεῖ τή βάση γιά τή μελλοντική πολιτική πορεία ἀλλά καί καθιστᾶ προσεκτικό τόν πολιτικό ὥστε νά ἀποφεύγει ἐσφαλμένες ἐνέργειες.

Ἡ ἀνάλυση ἀπλῶς τῶν διαφορῶν πολιτικῶν προβλημάτων δέν ἀρκεῖ γιά νά εἶναι ικανοποιητικά τά ἀποτελέσματα. Ὁ πολιτικός ὀφείλει νά γνωρίζει ὅλες τίς δυνατότητες πού ὑπάρχουν σχετικά μέ τήν ἐξέλιξη τῶν προβλημάτων πού τόν ἀπασχολοῦν. Ἡ γνώση τῶν πιθανῶν ἐκδοχῶν ἐνός προβλήματος δίνει στόν πολιτικό τή δυνατότητα νά γνωρίσει τά ὅρια τῶν πράξεών του πού δέν ἐπιτρέπεται νά τά ξεπεράσει ἐφόσον θέλει οἱ ἐνέργειές του νά εἶναι ρεαλιστικές. Ἡ ἐπιστημονική συμβουλή στίς περιπτώσεις αὐτές εἶναι ἄρκετα σημαντική. Μέ τό μεθοδικό καί συστηματικό τρόπο ἐρευνᾶς μπορούν νά δοθοῦν ὄχι μόνο οἱ δυνατές προοπτικές ἀλλά καί οἱ συνέπειες πού μορεῖ νά ἔχει μιά ἀπόφαση. Ἐνα παράδειγμα:³¹ Ὅταν ὁ πρόεδρος τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς Τρούμαν κατά τή διάρκεια τῶν πολέμου τῆς Κορέας ἔκανε τή σκέψη νά ἐ-

πεκτείνει τόν πόλεμο στήν Κίνα ριψοκινδυνεύοντας ἔτσι ἕναν παγκόσμιο πόλεμο, οἱ ἐπιστημονικοὶ ὑπολογισμοὶ μύορεσαν νά ἀποδείξουν, μέ τή βοήθεια τῶν ἡλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν, σέ μικρό χρονικό διάστημα, ὅτι δέν ὑπάρχουν ὀρισμένες προϋποθέσεις (οἰκονομικές καί στρατιωτικές) γιά ἕναν ἐπιθετικό πόλεμο, καί ἔτσι ἐγκαταλεφθῆκε ἡ ἀρχική σκέψη.

Ἡ πρόβλεψη τῶν συνεπειῶν τῶν διαφορῶν ἀποφάσεων ἐνισχύει τήν ἱκανότητα τοῦ πολιτικοῦ νά κατανοεῖ σέ βάθος τά πολιτικά προβλήματα. Ἡ σωστή ἐκτίμηση τῶν θετικῶν καί ἀρνητικῶν ἐκδοχῶν μιᾶς καταστάσεως δίνει τή δυνατότητα στόν πολιτικό νά ἀποφύγει τοὺς κινδύνους. Σέ πολλές ὁμως περιπτώσεις εἶναι δύσκολο, ἂν ὄχι ἀδύνατο, ἀκόμη καί στόν ἐπιστημονικό σύμβουλο νά καθορίσει τίς συνέπειες μιᾶς πολιτικῆς ἀποφάσεως. Ὅμως καί στήν περίπτωση πού ἀντιμετωπίζεται κάποιος κίνδυνος, πάλι καλεῖται ὁ πολιτικός νά λάβει ἀποφάσεις. Ἡ συμβουλή τοῦ ἐπιστήμονα θά θεωρηθεῖ ἐδῶ περισσότερο ἀναγκαῖα ἀπό κάθε ἄλλη φορά.

Ὁ ἐπιστήμονας ἔχει τή δυνατότητα νά καθορίσει τά ὅρια κινήσεως τοῦ πολιτικοῦ. Ἐργαζόμενος ὀρθολογιστικά ἀπορίπτει τίς ἀρνητικές ἐκδοχές καί προσφέρει στόν πολιτικό μιά σειρά ἀπό θετικές λύσεις. Ποιές ἀπό αὐτές θά ἐκλεγοῦν, εἶναι πλέον θέμα τοῦ ὑπεύθυνου πολιτικοῦ. Ἡ διαφορά, λοιπόν, μεταξύ ἐπιστήμονα καί πολιτικοῦ δέν βρίσκεται στό ὅτι ὁ ἕνας γνωρίζει περισσότερα ἀπό τόν ἄλλον, ἀλλά στό ὅτι ὁ ἐπιστήμονας γνωρίζει τά ὅρια τῶν γνώσεων καί δυνατοτήτων του, ἐνῶ ὁ πολιτικός πιστεῖει ὅτι καί σέ περιπτώσεις πού δέν κατέχει τίς απαιτούμενες γνώσεις μορεῖ, βασισόμενος σέ γνώμες ἄλλων, νά δώσει τή δέουσα γνώμη.

Ὁ ἐπιστήμονας μορεῖ νά ὑποδείξει στόν πολιτικό ὄχι μόνο τίς περιπτώσεις πού μοροῦν νά τόν παραπλανήσουν, ἀλλά καί τίς δυνατότητες πού ὁ ἴδιος ὁ πολιτικός ἔχει.³² Αὐτό δέν σημαίνει ὅμως ὅτι ὁ ἐπιστήμονας περιορίζει τήν ἐλευθερία κινήσεως τοῦ πολιτικοῦ ἀλλά ἀπλῶς τήν τοποθετεῖ μέσα στά δυνατά πλαίσια, ἔτσι ὥστε νά ἀποφειγόνται οἱ παραπλανήσεις καί νά γίνεται σωστή ἐκτίμηση τῆς καταστάσεως, γιά νά λαμβάνονται καί τά σωστά μέτρα.

Γεννιέται ὁμως τό ἐρώτημα ἂν πρέπει ὁ ἐπιστήμονας νά περιορίζεται μόνο στήν ἀνάλυση τῆς πολιτικῆς καταστάσεως καί νά ἐρευνᾶ τίς δυνατές προοπτικές καί συνέπειες τῶν προβλημάτων ἢ νά παίρνει καί θέση στήν πολιτική καί νά προτείνει μέτρα.

Εἶδαμε πῶς πάνω ὅτι ὁ ἐπιστημονικός σύμβουλος λαμβάνει μέρος στή δημιουργία τῆς πολιτικῆς, διακατεχόμενος ὁμως ἀπό τό αἶσθημα ὅτι δέν τοῦ δίνε-

30. D. Singer: «The Problem of System Analysis in the International Relations», in: K. Knorr/ S. Verba (Hrsg), *The International System: Theoretical Essays*, Princeton 1961, σελ. 77-92.

31. A. Morkel, *Politik und Wissenschaft*, Christian Wegner Verlag, Hamburg, 1967, σελ. 36.

32. A. Morkel, *Politik und Wissenschaft*, Christian Wegner Verlag, Hamburg, 1967, σελ. 38.

ται ή εύκαιρία νά εκφράσει τούς συλλογισμούς του, γιατί πιστεύει ότι ή πολιτική ήγεσία αντιμετώπιζει τά προβλήματα μέ διοικητικά κριτήρια και κατά συνείπεια δυσκολεύει τήν επίλυσή τους. 'Η προσπάθεια όμως τού επιστήμονα νά γίνουν δεκτοί οί συλλογισμοί του δέν άποδίδει πάντοτε. 'Ο επιστήμονας θά πρέπει νά γνωρίζει ότι ή πολιτική δέν άπαιτεί μόνο αναλύσεις και προγραμματισμούς αλλά και τή γνώση τών διοικητικών θεμάτων. Μιά επιτυχής πολιτική όφείλει νά συνδυάζει τή λήψη τών σωστών μέτρων μέ τή γνώση τών πολιτικών συνθηκών.³³ 'Η πολιτική δέν πρέπει νά συγχέεται μέ τήν άνάλυση. 'Η δημιουργική πολιτική βασίζεται φυσικά στίς γνώσεις και στή σωστή εκτίμηση τής καταστάσεως, χωρίς όμως νά άποτελεί άναλογία στήν άνάλυση. 'Ο πολιτικός βρίσκεται υπό τήν πίεση τών πολιτικών άποφάσεων πού υποχρεούται νά λάβει μέσα σέ ένα χρονικό διάστημα. 'Ο επιστήμονας άρχίζει από μία δεδομένη κατάσταση και προσπαθεί μέ συλλογισμούς νά έρευνήσει τό μέλλον.

'Επομένως, μία γενική άποδοχή τών άποτελεσμάτων τής άνάλυσης μπορεί νά οδηγήσει εύκολα σέ ένα είδος δογματισμού,³⁴ πού όχι μόνο χαλαρώνει τήν ικανότητα τού κέντρου λήψεως άποφάσεων αλλά και παραβλέπει τήν ίδια τήν πολιτική. Καί αύτό, γιατί θά υπάρχει ή τάση νά συνδυαστεί τό όρθολογιστικά καλύτερο, μέχρι νά συγκεντρωθούν όλες οί πληροφορίες, μέ άποτέλεσμα τήν καθυστέρηση στή λήψη τών άποφάσεων. Τό όρθολογιστικά καλύτερο δέν σημαίνει και τό πολιτικά καλύτερο.³⁵

'Ο πολιτικός, λοιπόν, άποφασίζει σέ ποιά άποτέλεσμα τής επιστημονικής συμβουλής θά πρέπει νά δοθεί προτεραιότητα, όρίζει άν άρχικά χρειάζεται ή όχι ή συμβουλή και άποφασίζει ποιός θά πρέπει νά έρωτηθεί. Τό γεγονός ότι άναζητά κανείς τήν καλύτερη έρευνα και άνάλυση τής πολιτικής καταστάσεως, δέν σημαίνει ότι βρήκε τή λύση τών προβλημάτων.

'Από τήν άλλη όμως πλευρά, ή συμβουλή είναι τότε μόνο δυνατή, όταν υπάρχει πράγματι μία σαφής πολιτική βούληση. «Μόνο τό χάρις μιας πολιτικής ήγεσίας, πού είναι ικανή ά έτοιμη νά άναπτύξει πολιτικά κριτήρια, νά τοποθετήσει πολιτικούς σκοπούς και νά λάβει πολιτικές άποφάσεις, θά έχει ή επιστημονική συμβουλή τά έπιθυμητά ά-

ποτελέσματα... 'Εκεί όπου δέν υπάρχουν σκοποί κάθε έρευνα είναι περιττή.»³⁶

'Αν οί πολιτικοί δέν είναι σέ θέση νά εκπληρώσουν τίς υποχρεώσεις τους, τότε δέν θά υπάρχει και επιστημονική συμβουλή πού νά παραμένει στά επιστημονικά πλαίσια.³⁷

'Ενα άλλο σημαντικό στοιχείο πού θά μπορούσαμε νά τονίσουμε εδώ, είναι ή δυνατότητα τού επιστημονικού συμβούλου νά κάνει έποικοδομητική κριτική³⁸ στίς πράξεις τού πολιτικού. Φυσικά, ό έπιστημονικός σύμβουλος δέν μπορεί νά άποφασίσει κατά πόσο οί πράξεις τού πολιτικού είναι σωστές ή όχι· μπορεί όμως νά εξετάσει άν αυτές άναποκρίνονται στήν πραγματικότητα. 'Ο έλεγχος είναι άπαραίτητος, γιατί εξασφαλίζει τήν όρθή πορεία τής πολιτικής και άποτρέπει τυχόν εσφαλμένες ενέργειες. 'Ο επιστήμονας έχει τή δυνατότητα νά εξετάσει άν π.χ. τά μέτρα πού λήφθηκαν έξυπηρετούν πράγματι τούς σκοπούς ή άν υπάρχουν άλλα πού θά μπορούσαν νά είναι άποτελεσματικότερα. 'Ο έλεγχος σάν λαμβανόμενα μέτρα δίνει έπίσης τή δυνατότητα στόν επιστήμονα νά εξετάσει κατά πόσο μπορούν νά υπάρχουν άνεπιθύμητες συνέπειες, έτσι ώστε νά άποφευχθούν έγκαιρώς ή άκόμη νά περιοριστούν στό ελάχιστο. Πολλές φορές διαπιστώνεται ότι τά ληφθέντα μέτρα είναι έλλιπή και δέν εκπληρώνουν άόλυτα τούς σκοπούς, πράγμα πού άναγκάζει τόν πολιτικό νά επανεξετάσει τήν πολιτική του και νά λάβει τά κατάλληλα μέτρα.

Τελειώνοντας, δέν θά πρέπει νά παραλείψουμε στή συνοπτική αύτή έργασία μας και τήν περίπτωση κατά τήν όποία ή επιστήμη ή άννόταν όργανο τής πολιτικής, δηλαδή τήν περίπτωση μιάς «πολιτικοποίησης τής επιστήμης».³⁹ Μέ τόν όρο «πολιτικοποίηση τής επιστήμης» έννοούμε—υιοθετώντας έτσι τίς άπόψεις τού W. Bühl—«τίν υποταγή τής έπιστημονικής ικανότητας σέ πολιτικούς σκοπούς»,⁴⁰ ή διαφορετική τή διαμορφώση τού κύρους της έκ μέρους τών διαφόρων πολιτικών ήγεσιών καθώς και τή χρησιμοποίηση τών άποτελεσμάτων τής γιά δικούς τους σκοπούς.

Είδαμε πío πάνω τή χρησιμότητα τής επιστημονικής συμβουλής και αναλύσαμε συνοπτικά τή θέση τού επιστημονικού συμβούλου στήν πολιτική. Είναι εύλογο νά ρωτήσει κανείς τώρα κατά πόσο είναι δυνατό νά γίνει έκμετάλλευση τής επιστήμης, δη-

33. H. Kissinger, «Die administrative Stagnations», in: *Die Entscheidung Drängt*, Düsseldorf, 1961, σελ. 412.

34. H. Kissinger, «Die administrative Stagnations», in: *Die Entscheidung Drängt*, Düsseldorf, 1961, σελ. 413.

35. Βλ. τήν άνάλυση τής έλληνοτουρκικής διενέξεως στό Αιγαίο στή διδακτορική διατριβή τού Π. Βαββαρούση, *Konstellationsanalyse der Außenpolitik Griechenlands und der Türkei 1974/75 seit der Invasion der Türkei in Zypern*, München, 1979, σελ. 242, όπου τά δύο κράτη ('Ελλάδα και Τουρκία), συμπεριφερόμενα όρθολογιστικά, θά μπορούσαν νά εισέλθουν σέ ένα πόλεμο άπό φόβο μήπως ό αντίπαλος θά πραγματοποιήσει τούς σκοπούς πού συνδυάζονται μόνο μέ τά άτομικά συμφέροντά του—ένα άποτέλεσμα δηλαδή πού και τά δύο κράτη δέν θά έπιθυμούσαν.

36. A. Morkel, *Politik und Wissenschaft*, Christian Wegner Verlag, Hamburg, 1967, σελ. 129.

37. H. Kissinger, *Die Entscheidung Drängt*, Düsseldorf, 1961, σελ. 406.

38. A. Morkel, *Politik und Wissenschaft*, Christian Wegner Verlag, Hamburg, 1967, σελ. 42.

39. W. Bühl, *Einführung in die Wissenschaftssoziologie*, Verlag C.H. Beck, München, 1974, σελ. 259.

40. W. Bühl, *Einführung in die Wissenschaftssoziologie*, Verlag C.H. Beck, München, 1974, σελ. 259.

λαδὴ ἐκμετάλλευση τῶν ἀποτελεσμάτων της. Γνωρίζουμε ὅτι στοὺς κλάδους κυρίως τῆς οἰκονομίας, τῆς τεχνικῆς κτλ. ὑπάρχει μιά μεθοδική συνεργασία ἐπιστήμης καὶ πολιτικῆς γιὰ τὴν ἀνακάλυψη νέων στοιχείων πού θά συντελέσουν στὴν αὐξηση τῆς οἰκονομικῆς καὶ βιομηχανικῆς παραγωγῆς. Γνωρίζουμε ἐπίσης ὅτι τὰ κράτη ὑποστηρίζουν τὶς διάφορες ἐπιστημονικὲς ἑρευνες καὶ διαθέτουν τεράστια χρηματικά ποσά γιὰ τὴν ἔρευνα. Τὰ ἀποτελέσματα ὁμως τῆς ἑρευνας δέν περιορίζονται μόνο στοῦ σκοποῦ γιὰ τὸν ὁποῖο προγραμματίστηκε ἡ ἔρευνα. Μιά γεωλογικὴ π.χ. ἔρευνα γιὰ τὴν ἀνακάλυψη πετρελαίου ἢ οὐρανίου δέν ἔχει μόνο οἰκονομικὴ σημασία, ἀλλὰ πολιτικὴ καὶ στρατηγικὴ. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἑλληνοτουρκικὴ διένεξη στοῦ Αἰγαίου. Ἐπίσης εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ἐπιστήμη, τὶς περισσότερες φορές, δέ μπορεί νά ἐλέγξει ἡ ἴδια τὰ πορίσματά της, καὶ οἱ ἀνακαλύψεις της παίρνουν συχνά ἐπικινδύνους διαστάσεις. Ἡ διάσπαση π.χ. τοῦ ἀτόμου δέν εἶχε μόνο χρησιμὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὴν φυσικὴ ἀλλὰ χρησιμοποιήθηκε γιὰ πολιτικούς καὶ στρατηγικούς σκοποὺς μέ τὴν κατασκευή ἀτομικῶν δόλων. Παρόμοιους κινδύνους ἐγκυμονοῦν καὶ οἱ σημερινές ἀνακαλύψεις τῆς πυρηνικῆς φυσικῆς. Ἄλλὰ στὴν προσπάθεια τῆς ἐπιστήμης γιὰ ἀπόκτηση γνώσεων δέν θά πρέπει νά θεθοῦν καὶ ὁρισμένα ὅρια; Δηλαδή δέν θά ἦταν καλύτερα ὁ ἐπιστήμονας νά παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν περαιτέρω ἔρευνα, ἂν διαπιστώσει ὅτι τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἑρευνας αὐτῆς μποροῦν νά ἔχουν δυσάρεστες συνέπειες;

Ὁ ἐπιστήμονας ἔχει ἤδη διαπιστώσει ὅτι οἱ ἑρευνές του καὶ ἡ χρησιμοποίησή τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἑρευνας εἶναι δύο πράγματα πού δέν μποροῦν νά τὰ ξεχωρίσουμε. Ἡ προσεκτικὴ στάση του ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἑρευνας του θά πρέπει νά εἶναι δικαιολογημένη. Ἡ ἀπαίτησή του νά μὴ χρησιμοποιηθοῦν τὰ ἀποτελέσματά του ἀπὸ τὸν πολιτικὸ ἐσφαλμένα δέν ἔχει νόημα· αὐτὸ διδάσκει τουλάχιστον ἡ Ἱστορία. Ὁ ἐπιστήμονας θά πρέπει νά ἀναγνωρίσει ὁ ἴδιος τοὺς κινδύνους καὶ νά ἀποσυρθεῖ ἐφόσον αὐτοὶ εἶναι ἀναγκαῖοι. Ἡ ἐπιστημονικὴ συμβουλὴ θά διατηρήσει τὸ δημιουργικὸ της χαρακτῆρ μόνον ὅταν ὁ ἐπιστήμονας γνωρίζει νά χρησιμοποιεῖ σωστὰ τὰ πορίσματα τῶν ἑρευνῶν του. Στὴν περίπτωσιν πού ὁ ἐπιστήμονας θά διαπιστώσει κακὴ χρῆσιν τῶν ἀποτελεσμάτων του—ἐφόσον ἡ παραίτησή του δέν θεωρηθεῖ φρόνιμη—πρέπει νά δημοσιεύσει τὶς ἑρευνές του, ὥστε ἡ συζήτησή νά ἐπεκταθεῖ καὶ στὴν κοινὴ γνώμη.

Φυσικά, ὑπάρχουν περιπτώσεις π.χ. σὲ θέματα ἀσφάλειας καὶ στρατηγικῆς πού οἱ ἑρευνες θά πρέπει νά παραμείνουν μυστικές· αὐτὸ ὁμως θά γίνε ἐφόσον ἐξυπηρετοῦνται τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα.

Δεῖγματα κακῆς συμπεριφοράς πρὸς προσθένεται στὰ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιστημονικῆς συμβουλῆς εἶναι ἀρκετὰ. Τὸ τραγικὸ παράδειγμα

μα τῆς πρόσφατης δικτατορίας στὴν Ἑλλάδα πού χρησιμοποίησε καὶ ἐκμεταλλεύτηκε ἐπιστημονικὲς γνώσεις γιὰ νά διατηρηθεῖ στὴν ἐξουσία, δέν ἦταν ἀπὸτέλεσμα μιάς μόνο κατευθύνσεως ἀλλὰ καὶ τῆς δολοφρεποῦς στάσεως ὁρισμένων ἐπιστημόνων πού ἔκαναν κακὴ χρῆσιν τῆς ἐπιστήμης καὶ συνέβαλαν ἔτσι ἔμμεσα στὴ διατήρηση τοῦ στρατιωτικοῦ καθεστώτος. Ἡ μετέπειτα ἀπομόνωσή τους ἀπὸ τὴ δημιουργικὴ ἐπιστήμη ἦταν ἡ δίκαιη συνέπεια τῆς ἐσφαλμένης συμπεριφοράς τους.

Θεωροῦμε ἐπίσης σκόπιμο νά ἐξάσουμε ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὴ μεγάλη συμβολὴ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης στὴν ἐξέλιξη τοῦ κοινωνικοπολιτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ συστήματος τῆς χώρας μας. Μιά ἐμπειρικὴ ἀνάλυση τῆς θέσεως τοῦ Ἑλλήνα ἐπιστήμονα στὴν ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας θά ἐπιχειρήσουμε σὲ ἄλλη μας ἐργασία. Τὸ ἑλληνικὸ κράτος βρίσκεται σήμερα σὲ ἓνα σημεῖο ταχείας ἐξέλιξης· ἡ ἐθνικὴ ὁλοκλήρωση κατὰ μεγάλο μέρος ἔχει ἐπιτευχθεῖ. Ὑπάρχουν ὁμως ἄλλοι παράγοντες (ἐσωτερικοὶ καὶ ἐξωτερικοί), ὅπως π.χ. οἱ τάσεις γιὰ νεωτερισμό ἢ ὁ κίνδυνος νά ἀντιμετωπίζονται τὰ ἐθνικὰ θέματα σάν προβλήματα δευτέρας κατηγορίας, γιὰ νά ἀναφέρουμε ὁρισμένους μόνον ἀπὸ αὐτοὺς, πού μποροῦν νά θέσουν σὲ κίνδυνον τὸ ἴδιο τὸ κοινωνικοπολιτικὸ μας σύστημα. Ἡ ἐπιστήμη ἔχει τὴν ἱκανότητα νά συντονίσει τὶς ἀπεριόριστες δυνατότητες τῆς χώρας μας καὶ νά προσφέρει στόν πολιτικὸ τὶς κατευθυντήριες γραμμές. Τὸ πρόβλημά μας δέν εἶναι μόνο πῶς θά διοικηθοῦμε μελλοντικά, ἀλλὰ πῶς θά συνδυασθεῖ ἡ λήψη ὁρθῶν ἀποφάσεων μέ τὴν ἐπαρκὴ γνώση τῶν πολιτικῶν προβλημάτων. Τὸ νά θεθοῦν οἱ διανοούμενοι καὶ γενικά οἱ ἱκανότεροι στὴν ὑπηρεσία τοῦ κράτους ἐξαρτᾶται ὄχι μόνο ἀπὸ τὸ μορφωτικὸ σύστημα τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πολιτικὴ.

Ἡ ἐξέταση ὅλων αὐτῶν τῶν θεμάτων ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ συμβουλὴ στὴν πολιτικὴ ἔχει πολλές πτυχές. Δέν προετοιμάζει μόνο τὴν πολιτικὴ πράξη ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλέγχει, ἀσκώντας ἐπικυβερνητικὴ κριτικὴ. Ἡ ἐπιστημονικὴ συμβουλὴ μπορεί νά προσφέρει μέ τὴ μεθοδικὴ καὶ συστηματικὴ ἀνάλυση τῶν πολιτικῶν θεμάτων τὶς ἀπαραίτητες πληροφορίες γιὰ τὴ λήψη ἀποφάσεων καὶ ἀκόμη νά δίνει τὴ δυνατότητα στόν πολιτικὸ νά ἐνεργεῖ ρεαλιστικά. Ὁ ρόλος τοῦ ἐπιστήμονα, λοιπόν, δέν ἔγκειται μόνο στὴν εὕρεση τῶν ἀπαραιτήτων μέσων γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν τιθεμένων σκοπῶν, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐπανεξέτασή τους, καθὼς ἐπίσης καὶ στόν ἐλεγχο τῆς ἀκριβοῦς πραγματοποιήσεώς τους. Σκοπὸς του δέν εἶναι ἡ πολιτικὴ ἀπόφαση, ἀλλὰ ἡ προετοιμασία της. Αὐτὸ σημαίνει διαλεύκανση τῶν προβλημάτων σ' ὅλες τὶς πτυχές τους καὶ λεπτομερὴ εξέταση τῶν συνεπειῶν τῶν λαμβανομένων μέτρων. Ὁ πολιτικὸς ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα τῆς σωστῆς ἐκτιμήσεως τῆς πολιτι-

κῆς καταστάσεως καί ἐπομένως τῆς σωστῆς λήψεως ἀποφάσεων. Ἐπιτυχῆς πολιτική συμπεριφορά εἶναι ἐκείνη πού συνδυάζεται μέ τήν ἐπιστήμη. Ὁ συνδυασμός τῆς ἐπιστήμης μέ τήν πολιτική δέ σημαίνει τήν ἀνάμιξη ἢ σύγχυση τῶν παραγόντων

πού τίς ἀπαρτίζουν, ἀλλά τή μεθοδική προσπάθεια πού ἐπιτρέπει τόν καθορισμό τῆς τυπολογίας «σκοπός-μέσα», ὥστε ἡ ἱεράρχηση τῶν ἀξιῶν νά εἶναι σαφῆς καί ἡ συμβουλή τοῦ ἐπιστήμονα νά παραμένει μέσα στά ἐπιστημονικά πλαίσια.